

УДК 59.953

САМОВИЗНАЧЕННЯ ЯК АТРИБУТ СУБ'ЄКТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Прищак Микола Дем'янович

к.пед.н., доцент, доцент кафедри філософії та гуманітарних наук

Вінницький національний технічний університет

м. Вінниця, Україна

m_pryschak@ukr.net

Анотація: Проаналізовано історичні та сучасні погляди вчених на самовизначення особистості. Досліджено суть та зміст самовизначення як атрибуту суб'єктності особистості. Визначено взаємозв'язок та взаємовплив самовизначення та суб'єктності особистості.

Ключові слова: самовизначення, суб'єкт, суб'єктність, суб'єктне самовизначення, свобода.

Проблема самовизначення особистості хвилює мислителів протягом багатьох віків. Але, особливо вона загострилася у другій половині ХХ ст., з падінням тоталітарних держав, з переоцінки значущості особистості в розвитку суспільства, з подоланням парадигми «свідомості-Я», а головне зі становленням комунікативної парадигми буття людини, парадигми «Я – Інший».

Означення явища та поняття самовизначення в історії філософської думки відбувалося в процесі формування уявлень про особистість. Так, в філософії Стародавньої Греції акцентується увага на виокремленні особистості з навколишнього світу на основі свободи вибору. Але свобода вибору розуміється не як право кожного індивіда на повну реалізацію своєї особистості, а як внесок індивіда в реалізацію загального блага [1]. Свобода особистості, на думку Г. Гегеля, вперше з'являється лише в християнському світі [2]. Але, вона розглядається в релігійному контексті.

Як філософська проблема, самовизначення людини досліджується тільки з XVIII ст. в працях Р. Декарта, Б. Спінози, Г. Ляйбніца, І. Канта, Г. Гегеля, які намагалися розв'язати питання співвідношення свободи і необхідності, свободи і примусу, розуму і свободи.

У працях І. Канта людина визнається суб'єктом, що визначає самостійно свої вчинки і своє існування. Дії людини детермінуються власними цілями, а не зовнішніми обставинами. Значення існування людини полягає в тому, щоб виходити за свої власні межі, «бути нескінченно ширшим ніж те, чим він є зараз» [3, с. 270]. Тому, в процесі самовизначення людина розвиває своє «Я» як щось нетотожне собі.

Для Г. Гегеля, у працях якого категорія суб'єкта стає самостворювальним початком в людині, процес самовизначення особистості – це процес побудови кордонів власного «Я». «Спосіб наявного буття створюється суб'єктом у вигляді озовнішнення, закладеного ним самим» [4, с. 44 – 45]. Розмірковуючи над механізмом самовизначення, філософ зазначає: «Доцільна дія є внутрішній розвиток самовизначення, тобто визначення через свободу, через суб'єкта, бо внутрішнє не що інше, як сам суб'єкт... Оскільки суб'єкт проводить себе у собі, у нього мета: у самому собі мати засіб... Але самоціль у той же час вступає у відношення зовнішньої доцільності..., таким чином, внутрішня доцільність має відношення до зовнішньої» [5, с. 53].

Недоліком поглядів представників німецької класичної філософії є те, що вони розглядали проблему самовизначення та проблему суб'єктності загалом, в контексті ідей філософії «свідомості-Я» та як гносеологічну проблему, що призводить в кінцевому плані до руйнації суб'єктного буття людини.

Самовизначення людини – центральна проблема екзистенціалізму (Ж.-П. Сартр, А. Камю, К. Ясперс). Людина спочатку нічого собою не представляє і лише внаслідок саморозвитку стає такою, якою вона саму себе робить. Так, відзначаючи значущість і актуальність самовизначення для людини Ж.-П. Сартр зазначає, що ніщо «надлюдське» не може впливати на людину як визначальна причина, і, крім того, людина вільна в кожному своєму вчинку [6, с. 207 – 222]. А на думку

А. Камю, уміння знаходити індивідуальне значення існування є єдиною можливістю вижити для сучасників [7, с.13].

Співзвучними з екзистенціалістами є ідеї М. Бердяєва, який розглядав самовизначення людини як «вибір самої себе». «Свобода людини як суб'єкта полягає в тому, щоб стати особистістю і припинити жити у відповідності із зовнішніми принципами, щоб вийти за свої межі, бути самим собою і нести відповідальність за свій вибір перед самим собою» [8, с. 27]

Досліджуючи проблему суб'єктності особистості та її самовизначення потрібно звернути увагу на філософію Г. Сковороди, який акцентує увагу на проблемах людини, її щастя, самоствердження, самопізнання, самовизначення. Тільки за умови розуміння свого призначення, «сродної» праці, саморефлексії особистість здатна усвідомити динаміку і закономірності «макрокосму», реалізувати свого внутрішнього «Бога-душу», відкрити якого в собі і є метою кожної людини. «Справся ж сам з собою. Пізнай себе. Прислухайся до себе та послухай господа свого. Є в тобі цар твій, батько і наставник. Дослухайся до себе, знайди його і послухай його» [9, с. 235].

Умовою суб'єктного статусу, на думку С. Рубінштейна, є усвідомлення особистістю можливості вибору або самовизначення в різних сферах індивідуальної життєдіяльності [10]. А з точки зору К. Абульханової, суб'єкт є суб'єктом не тому, що досконалий, а завдяки прагненню до досконалості [11]. Самовизначення це «пошук суб'єктом свого способу життєдіяльності у світі на основі сприйнятих або створених ним у часовій перспективі базових ставлень до світу, людського суспільства й самого себе, а також власної системи життєвих смислів і принципів, цінностей та ідеалів, можливостей, очікувань» [12, с. 6].

Як зазначає в своєму дослідженні І. Нікітіна, довгий час самовизначення особистості визначалося з позиції соціальної детермінації, дещо пізніше як самодетермінація особистості. По суті вивчався процес вростання особистості в соціальне середовище. Питання полягало лише в тому, хто управляє даним процесом адаптації особистості в суспільстві. Сучасний рівень науки і суспільства вимагає іншого погляду на цю проблему з позиції активності самого суб'єкта розвитку, життєдіяльності, самоактуалізації. Адже ці процеси

визначаються внутрішніми детермінантами, зовнішні умови виступають лише сприятливими або несприятливими чинниками становлення людини, яка саморозвивається під впливом сутнісних сил особистості. Становлення людини як суб'єкта власної життєтворчості, життєдіяльності, самоактуалізації є передумовою прогресу суспільства. Вчені називають XXI ст. віком сутнісного самовдосконалення, саморозкриття, самоздійснення людини [7, с. 72].

Значна частина науковців, на думку І. Нікітіної, «відзначають тісний зв'язок процесу і результату самовизначення людини з розвитком її суб'єктності» [7, с. 32]. Самовизначення є атрибутом суб'єкта (суб'єктності особистості) як в контексті онтологічного виміру суб'єктності так і контексті екзистенційного виміру, зокрема інструментального.

Суб'єктність визначається як ключовий фактор особистісного самовизначення людини. Розвинена суб'єктність – необхідна умова самовизначення особистості. Самовизначитись може тільки особистість яка володіє певним набором «ресурсу самовизначення». Суб'єктність постає суттєвою якістю суб'єкта, що відображає можливість самовизначення, та актуалізується в реальності завдяки самовизначенню й саморозумінню. Завершення процесу самовизначення відкриває для суб'єкта потенційну сферу розвитку, тобто напрям подальшого розвитку [13, с. 80].

З іншого боку, самовизначення є ключовою умовою, цілепокладаючим, мотиваційним принципом подальшого розвитку особистості та її суб'єктності. Воно є системоутворювальним чинником розвитку суб'єктності особистості. Самовизначення надає суб'єктності цілісності, визначеності, спрямованості, системності, мотиваційності, ціннісно-сміслової обумовленості, визначеності. Воно робить особистість як суб'єктність 1) телеологічною (мета, визначеність шляху, спрямованість), 2) духовно-смісловою, 3) мотиваційною, 4) вільною, 5) відповідальною, 6) активно-творчою, 7) комунікативною і нарешті 5) системною – формується система суб'єктності – суб'єкт, а самовизначення стає суб'єктним самовизначенням [14].

У кінці XX ст. зацікавленість проблемою самовизначення зростає. Але незважаючи на те, що самовизначення – це реальність, з якою людина стикається

на кожному кроці свого життя, воно залишається «річчю в собі», оскільки мало відомо про індивідуальний (особистісний, психологічний) простір його здійснення [7, с. 14]. Саме тому дослідження проблеми самовизначення переходить з філософського на психологічний рівень, з соціального на особистісний, індивідуальний рівень, які тісно пов'язані з проблемою суб'єктності особистості.

Нажаль проблема самовизначення, особливо її зв'язок з суб'єктністю особистості, залишається ще недостатньо вивченою. У вітчизняній і зарубіжній психології досліджувалися лише окремі аспекти самовизначення особистості. Існує також певна термінологічна невизначеність поняття «самовизначення особистості», особливо «суб'єктне самовизначення особистості». Воно має безліч інтерпретацій. Це вказує, з одного боку, про значний інтерес до даної проблеми, а з іншого, про недостатню розробленість проблеми.

Дослідження нами питання суб'єктності засвідчує, що питання суб'єктного самовизначення особистості є важливим чинником суб'єктно-комунікативного підходу до особистості [14; 15]. З іншого боку, саме явище самовизначення має комунікативну, духовну та загалом суб'єктну природу. Але це питання потребує окремого дослідження.

Висновки. Узагальнюючи можемо зазначити, що самовизначення є атрибутом суб'єкта (суб'єктності особистості). З одного боку, розвинена суб'єктність – необхідна умова успішного самовизначення особистості, а з іншого, успішне самовизначення є необхідною умовою як подальшого, прискореного розвитку суб'єктності, становлення особистості як цілісного явища так і розвитку особистості загалом. Взаємодія суб'єктності та самовизначення створюють відповідну синергію, яка суттєво посилює як якість, зміст та швидкість самовизначення так і якість, зміст, швидкість розвитку суб'єктності особистості.

Список літератури

1. Берти Э. Древнегреческая диалектика как выражение свободы мысли и слова. *Историко-философский ежегодник*. Москва: Наука, 1990. С. 321–344.
2. Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Москва: Педагогика, 1983. т. 3. 368 с.

3. Кант И. Сочинения в шести томах. Москва: Мысль, 1965. т.4. ч.1. 544 с.
4. Гегель Г. Ф. Работы разных лет. Москва: Мысль, 1972. т. 2. 630 с.
5. Гегель Г. Ф. Энциклопедия философских наук. Москва: Мысль, 1977. т. 3. 471 с.
6. Сартр Ж.-П. Дороги свободы. Харьков: Фолио, 1997. т. 4. 415 с.
7. Нікітіна І. В. Суб'єктне самовизначення молоді людини в період повноліття. Київ: КНТ, 2008. 192 с.
8. Бердяев Н. А. О назначении человека. Москва: Республика, 1993. 393 с.
9. Сковорода Г. С. Твори. Київ: Наукова думка, 1983. 235 с.
10. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 512 с.
11. Абульханова К. А. С. Л. Рубинштейн – ретроспектива и перспектива. *Проблема субъекта в психологической науке*. Москва: Академический проект, 2000, С. 13–22.
12. Журавлев А. Л., Купрейченко А. Б. Структура и личностные детерминанты экономического самоопределения субъекта. *Психологический журнал*. 2008. № 2. С. 5–15.
13. Ермолаева М. В., Кондратьев П. В. Значение субъектного подхода для изучения развития личности на этапах зрелого возраста. *Мир психологии*. 2007. № 1. С. 79–86.
14. Прищак М. Д. Період дорослішання (студентський вік) як етап «зустрічі» та взаємопосилення самовизначення та суб'єктності особистості. *Матеріали LI Науково-технічної конференції підрозділів Вінницького національного технічного університету* (м. Вінниця, 2022). URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-inkonf/all-inkonf-2022/paper/view/14859>
15. Прищак М. Д. Суб'єктно-комунікативний підхід до особистості. *Priority directions of science and technology development. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference*. SPC «Sci-conf.com.ua». Kyiv, Ukraine. 2021. Pp. 665–671. URL: <https://sci-conf.com.ua/viii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiyapriority-directions-of-science-and-technology-development-18-20-aprelya-2021-godakiev-ukraina-arhiv/>